

Назаров М.А.

**ЖАЗЫК СОТ ӨНДҮРҮШҮНҮН СОТКО ЧЕЙИНКИ
БАСКЫЧТАРЫНДАГЫ ПРОЦЕССУАЛДЫК КОНТРОЛДУН ЖАНА
ПРОКУРОРДУК КӨЗӨМӨЛДҮН КАТЫШЫ**

Назаров М.А.

**СООТНОШЕНИЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО
КОНТРОЛЯ И ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА НА СТАДИИ
ДОСУДЕБНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА**

M.A. Nazarov

**THE RELATIONSHIP BETWEEN PROCEDURAL
CONTROL AND PROSECUTION SUPERVISION AT THE STAGE
BEFORE THE JUDICIAL PROCEEDINGS**

УДК: 343.12

Бул макала сотко чейинки баскычтарындагы прокурордук көзөмөлдүн жана процессуалдык контролду катышынын, алардын түшүнүктөрүн, негиздерин, бири-бири менен аракеттенишин, өз ара айырмаларын, Кыргыз Республикасынын жазык сот өндүрүшүндөгү катышынын теориялык өзгөчөлүктөрүн иштеп чыгуу зарылчылыгы менен шартталган. Сотко чейинки өндүрүштө процессуалдык контролду жана көзөмөлдүн ар бир формасын карап чыгуу жаакы түшүнүү үчүн эң эле максатка ылайыктуу болуп эсептелинет.

Негизги сөздөр: кылмыш, жаза, тергөө, ыйгарым укук, өтүнүч кат, берене, сурамжылоо, иш жыйынтыктары, талдоо.

В данной статье в целом обусловлена необходимостью теоретической разработки основных черт моделей прокурорского надзора и процессуального контроля в досудебных стадиях, определения их понятия, сущности, взаимосвязи, различия, соотношения в уголовном судопроизводстве Кыргызской Республики. Полагаем, что рассмотрение каждого из форм процессуального контроля и надзора в досудебном производстве является наиболее целесообразным для лучшего понимания.

Ключевые слова: преступление, наказание, следствие, полномочие, ходатайство, статья, анкетирование, отчет, анализ.

In this article on the whole conditioned by the necessity of theoretical development basic lines of models directorate of public prosecutions and judicial control in the pre-trial stages, determinations of their concept, intercommunications, distinctions, correlations are in a criminal trial Кыргызской of Republic. We suppose, that consideration of each of forms judicial control and supervision in a pre-trial production it is most expedient for the best understanding.

Key words: crime, punishment, investigation, authority, solicitor, article, questionnaire, report, analysis.

Прокуратура өзүнүн пайда болгондон берки тарыхында көзөмөлдөөчү орган болуп эсептеленип келет, буга мыйзам тарабынан берилген ыйгарым укуктары күбө болуп турат.

Жазык процессуалдык ишмердүүлүктү алганда, прокуратура тергөө өндүрүшүнө жана ыкчам иликтөө органдарынын ишмердүүлүгүнө көзөмөл жүргүзүүчү жалгыз орган болчу. Прокурордун санкциясы

менен тергөөчүү маанилүү процессуалдык чечимдерди кабыл алчу.

2005-жылдын башында, өлкөдө укуктук реформалар башталган жана жазык сот өндүрүшүн да четтеп өткөн жок. Мамлекет жазык процессинин катышуучуларынын укуктарынын, эркиндиктеринин коргоо механизмдин бекемдөөгө жана өркүндөтүүгө курс алды. Кыргыз Республикасынын сотко чейинки жазык өндүрүшүндө процессуалдык көзөмөл институтунун иштеши – юридикалык илимдердин жана укук колдонуу ишмердүүлүгүнүн актуалдуу проблемасы.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 16 беренесинде бекитилген: «Адам укуктары жана эркиндиктери Кыргыз Республикасынын жогорку баалуулуктарына кирет. Алар түздөн-түз колдонулат, бардык мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишмердигинин мааниси менен мазмунун аныктайт».

Жарандык коомдун жана укуктук мамлекеттин фундаменталдык принцибин жарыялоо менен биргеликте Кыргыз Республикасынын Конституциясы аталган баалуулуктардын укуктук камсыздоо механизмдинин эң башкы шарттарын аныктады жана бекемдеди.

Ошону менен биргеликте, ведомстволук органдар контролдоо ыйгарым укуктарына ээ болгонуна карабастан, прокуратура органдары көзөмөлдөө функцияларын аткарууну улантат. Бирок аткарган функциялардан бири бирин кайталоочулукту байкоого болот жана бул тергөөчүүлөрдүн ишин татаалдандат жана формализм менен бюрократизмди пайда кылат.

Чындыгында, системалуу мамиленин көз карашында ар түрдүү иерархиялык байланышкан жана байланышкан эмес контролдоо жана көзөмөлдөө субъектилери комплекстүү таасир этүүчү бир объект – сотко чейинки өндүрүш, алардын эмгегин бөлүштүрүү алардын ар бирине жалпы маселени чечүүдө жеке өзүнүн салымын кошууга шарт түзүп берет. Ошонун негизинде, өзүнүн ишмердүүлүгүндө тергөө бөлүмүнүн башчысы бир жагынан, прокурор,

экинчи жагынан бири биринин алмаштыруу абалын өзгөртүүнү жетишүү керек.

Сотко чейинки өндүрүштө процессуалдык контролдун жана көзөмөлдүн бөлүштүрүүнүн формаларынын негизине салынган критерийлери боло алат: а) жазык процессинде кандайдыр бир маселени чечүү үчүн уюштурулган тиги же бул орган же кызмат адамы; б) процессуалдык контролдун жана көзөмөлдүн субъектилеринин ыйгарымдарынын мүнөзү; в) ар биринин мамлекеттик органдар тутумунда ээлеген абалы.

Тергөө бөлүмүнүн башчысынын контролу баштадан прокурордук көзөмөлдүн альтернативасы катары эмес, тергөөчүүлөрдүн кылмыштын алдын алуу жана бетин ачуу, өндүрүшүндөгү жазык иштеринин тергөө иштери боюнча так жана биргелешкен ишин камсыз кылуучу өз алдынча формасы катары ойлонолу, жана ал «ведомстволук» деп аталып калган.

Жазык сот өндүрүшүндө тергөө бөлүмүнүн башчысынын фигурасы кызматы пайда болгондон баштап анын ыйгарым укуктарынын көлөмү шекке коюлуп келген: аларды көрсөтүлгөн ыйгарым укуктарынан ажыратуу жана тергөөчүүлөрдүн процессуалдык ишмердүүлүгүнө кийлигиштирбөөсү сунушталган, тергөө бөлүмүнүн башчысын фигурасын жокко чыгаруу сунуштары да айтылып чыккан. Башкалар, тескерисинче ал субъекттин процессуалдык ыйгарым укуктарын кеңейтүүсү тууралуу айтышкан.

Тергөө бөлүмүнүн башчысынын процессуалдык ыйгарым укуктарынын анализи, анын жазык сот өндүрүшүнүн катышуучусу катары башчылык кылган бөлүмдүн жазык процессуалдык ишмердүүлүгүн туура уюштуруусунда камтылган, башкача айтканда, жазык процессуалдык мыйзамында көрсөтүлгөн каражаттарды колдонуу менен жазык иштердин бетин ачуу, анын жогорку сапаттуулугун, толуктугун, ар тараптуулугун жана объективдүүлүгүн камсыздоо экендигине күбөлөндүрөт.

Тергөө бөлүмүнүн башчысынын контролдоо ишмердүүлүгү күнүмдүк жана түздөн-түз мүнөзгө ээ жана ага баш ийген тергөөчүүлөрдүн кылмыштардын бетин ачуусун башкарууда камтылган, мыйзам чыгаруучулар тарабынан. Бирок, мыйзам чыгаруучу орган тергөө органынын башчысын процессуалдык ыйгарым укуктарын берүү менен, дагы бир көзөмөлдөөчү орган пайда кылуу максаты көздөлгөн эмес, ошону менен бирге, каралып жаткан субъекттин ишмердүүлүгүндө, жазык ишинин материалдарын текшерүүдө, тагыраак айтканда анын мыйзамдуулугун кароодо, ага баш ийген тергөөчүүлөрдүн ишинин өз учурунда жана сапаттуу аткарылышында, ал эми мыйзам бузууларды аныктоодо аларды жокко чыгарууда көзөмөлдөө аспектинин байкоого болот. Мындай контролдоо ишмердүүлүгү тергөө иштерин процессуалдык жетектөөдөгү керектүү каражат катары кызмат өтөйт жана тергөө бөлүмүнүн мындай ыйгарым укуктарынан ажыратуу кажети жок, себеби бул субъект айыпталуучунун тарабында туруп жана өзүнүн ыйгарым укуктарын колдонуу менен тергөө-

чүнүн кыймыл аракеттеринин жана чечимдеринин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн камсыздайт.

Жазык сот өндүрүшүндөгү тергөө бөлүмүнүн башчысынын ролун жана анын процессуалдык ыйгарым укуктарынын көлөмүн изилдөөдө ушул субъект тарабынан жазалган процессуалдык контролдун жана прокурордук көзөмөлдүн катышы жөнүндө суроо пайда кылды. Бул эки процессуалдык контролдун айырмачылыгын бөлүштүрүүдө кыйынчылыктар, биринчиден, көрсөтүлгөн катышуучулардын ыйгарым укуктары тергөөчүүлөрдүн жазык ишин козгоодо жана тергөөдө жазык сот өндүрүшүн дайындоосун ишке ашырууга багытталган; экинчиден, кээ бир ыйгарым укуктары бири бирине дал келет (тергөө бөлүмүнүн башчысы дагы, прокурор дагы жазык ишин текшерүүгө укуктуу, тергөөчүгө көрсөтмө берүүгө ж.б.); үчүнчүдөн, прокурор дагы, тергөө бөлүмүнүн башчысы дагы айыптоочу тарапка киргендиктен бир процессуалдык функцияны аткаруусу менен шартталган (КР ЖПК 5 берене).

Прокурордук көзөмөлдүн спецификасы көбүнчөсүн прокуратура органдарынын статусу менен аныкталат, жана алар мыйзам чыгаруу, административдик, соттук ыйгарымдарга ээ эмес. Кыргыз Республикасында прокуратуранын конституциялык укуктук статусу, мамлекеттин атынан чыгуучу өз алдынча, бирдиктүү жана борбордоштурулган тутум катары таанылып жөнгө салынган.

Кыргыз Республикасынын ЖПК 34 беренесинин 1-бөлүмүнүн негизинде, прокурор сотко чейинки өндүрүштө өзгөчө абалды ээлейт. Ал, бир жагынан мамлекеттин атынан жазык куугунтугуна алышы, экинчи жагынан – алгачкы текшерүү органдарынын жана алдын ала тергөө органдарынын процессуалдык ишмердүүлүгүн көзөмөлдөөнү жүргүзөт. Ошондуктан, прокурорго жазык процессуалдык мыйзам тарабынан берилген ыйгарым укуктары процессуалдык көзөмөл жүргүзүү үчүн ошол эле учурда жазык куугунтугуна алуу максатында колдонулушу мүмкүн.

Прокурордук көзөмөлдү соттук көзөмөлдүн эсеби менен чектөө негизги максат эмес, жазык процессинин мыйзамдуулугун жана демократизациясын бекемдөө каражаты болуп эсептелинет. Алардын катышы коомдук жана жеке кызыктардын катышы, жазык процессинин катышуучуларына далилдөөгө жана укуктары менен мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыздоого шарттарды түзүү менен аныкталган.

Жазык куугунтугуна алуунун мыйзамдуулугуна жооптуу прокурордун ишмердүүлүгүнүн жаратылышынын өзү коомдук деп эсептелинет, башкача айтканда, мамлекеттин жана коомдун кызыкчылыгын камсыздоочу катары. Коомдук кызыктар көптөгөн жеке, ошондой эле коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарынан куралат. Прокурор өзүнүн ишмердүүлүгүндө аларды канчалык деңгээлде мыйзамга ылайык келсе жана коом менен мамлекеттин кызыкчылыгына макулдашса, ошончолук деңгээлде коргойт. Ошону менен коомдук кызыктарда процесстин катышуучуларынын да мыйзамдуу кызыкчылыктары

да, анан ичинде шектүүлөрдүн, айыпталуучулардын, жабырлануучулардын кызыктары чагылдырылат. Ал эми соттук контрол жеке кызыкчылыктарды коргоого чакырган, бул жерде сөзсүз түрдө сотко чейинки өндүрүштөгү процесстин катышуучуларынын мыйзамдуу кызыктары тергөө органдары жана прокурор тарабынан бузулушуна маани берилет.

Ал эми алдын ала тергөөнүн жүрүшүнө соттук контролду киргизүү, баарынан мурун сотко чейинки өндүрүштө сот көзкарандысыз жана эч бир ведомстволук кызыкчылыктар менен байланбаган инсандын укуктарын коргоодогу ишенимдүү кепилдик болгондугу менен шартталган. Бул абал Кыргыз Республикасынын укуктук тутумуна кирген жалпыга таанымал эл аралык ченемдерге жана стандарттарга туура келет.

Кыргыз Республикасында жаңы ЖПК кабыл алуусу илим астында, прокурордук көзөмөлдүн жана соттук контролдун катнашындагы, адам жаңы суроолорду коюуда.

Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексин кабыл алуу жазык процесс илиминин астында процессуалдык контролдун жана прокурордук көзөмөлдүн катышы тууралуу, жалпыга таанымал эл аралык жана тиешелүү болгон улуттук конституциялык адам укуктарынын ченемдеринде чечилүүчү суроолорду койдү. Соттук контролду кеңейтүү менен прокурордук көзөмөлдүн кандайдыр бир жылышуусун пайда кылды.

Сотко чейинки өндүрүштө соттун кең ыйгарым укуктары, албетте, прокурордун ыйгарым укуктарын чектетти, жана баарынан мурун, тергөөчүнүн маанилүү процессуалдык кыймыл аракеттерди жасоосуна санкция берүү иши. Бирок, бул прокурордук көзөмөлдү соттук контрол менен алмаштырууну билдирбейт. Тескерисинче, соттук процедура атаандаштык элементтери менен кылмыш иштерин иликтөөдө адамдын жана жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин эффективдүү коргоону сунуштайт жана жазык сот өндүрүшүндө каралып жаткан кошумча мыйзамдуулуктун кепилдиги болот.

Жазык сот өндүрүшүнүн сотко чейинки стадияларында прокурордун негизги функциясы болуп көзөмөл функциясы болуп кала берет. Соттук контрол сотко чейинки өндүрүштөгү маанилүү дайындалуусу адамдын жана жарандын укугун жана эркиндигин коргоо. Сотко чейинки өндүрүштө мыйзам чыгаруучу тарабынан аныкталган соттук контролдун предметин анализдөөдө ачык көрүнүп турат. Ал эми тергөө жүргүзүүчү органдар тарабынан мыйзамдарды аткаруусуна прокурордук көзөмөлдүн предмети кыйла эле кененирээк. Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 4-беренесине ылайык адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин мыйзамсыз чектөөдөн коргоону камсыз кылуу прокурор үчүн артыкчылыкта болушу менен бирге, ушул багыттагы прокурордук көзөмөлдүн предметине жасалган же даярдалып жаткан кылмыштар жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү чечүүнүн белгиленген тартибин сактоо, изин-суутпай издөө иш-чараларын аткаруу

жана тергөө жүргүзүүчү, ошондой эле изин-суутпай издөө ишин, алгачкы текшерүүнү жана алдын-ала тергөө жүргүзүүнү жүзөгө ашырган органдардын чечимдеринин мыйзамдуулугун көзөмөлдөө кирет. (КР Мыйзамы “Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө”, 34-берене).

Сотко чейинки стадияларда, соттун ишмердүүлүгү, сөзсүз, тергөөчү тарабынан кабыл алынган негизги процессуалдык чечимдеринин мыйзамдуулугуна таасирин тийгизет. Ошону менен биргеликте, кылмыш ишин тергөө боюнча ишмердүүлүктүн баардыгын камтыбайт, анткени жазык процессинин катышуучуларынын конституциялык укуктарына тиешеси бар тергөөчүнүн чечимдерине гана жайылат жана дайыма иштеп туруучу прокурордук көзөмөлдү алмаштыра албайт. Анын үстүнө мыйзамдуулук көзөмөл жүргүзүү – соттун эмес, прокуратуранын негизги функциясы. Прокурор соттон айырмачылыгы кылмыш ишин тергөө жүрүшүнөн тартып иштейт: даярдалып жаткан жана жасалган кылмыштар жөнүндө маалыматтын келип түшүшүнүн тартып кылмыш ишин сотко багыттаганга чейин, же өндүрүштү токтотууга чейин. Прокурордук көзөмөл туруктуу, ыкчам, кылмыш иштеринин бардыгына таасир этет жана тергөөнүн катышуучуларынын жана кызыктар тараптардын кайрылуусун талап кылбайт. Сот жана прокурор өз функцияларын бири биринен көзкарандысыз аткарат, жана соттун контролдук ишмердүүлүгү прокурордук көзөмөлдү алмаштырбайт жана кайталабайт. Прокурордук көзөмөлдү соттук контрол менен жабууга мүмкүн эмес, себеби, мыйзам бузууларды аныктоодогу соттун мүмкүнчүлүгү прокурордукунан кыйла эле аз.

Прокурордук көзөмөл, соттун чечими жок жүргүзүлүүчү тергөө амалдарына гана калышы керек деге дагы пикирлер бар.

Мындай тартип жазык сот өндүрүшүнүн маселелерин чечүүгө жардам бере албайт. Прокурордук көзөмөл сот тарабынан шектүүгө, айыпталуучуга бөгөт коюу чарасы жөнүндө чечимин кабыл алганга чейин дагы жана кабыл алгандан кийин дагы жүргүзүлүшү ыктымал, инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин чектөөчү тергөө ыкмаларын жүргүзүү менен шартталган. Прокурор алдын ала тергөө иштерин жүргүзүүгө көзөмөл жүргүзүүчү орган катары, катышуусу жок байкоочу катары калбашы керек. Тескерисинче, тергөөчүгө алдын ала кылмыш ишин козгоого уруксат берүүсү сотторду эч негизсиз жана мыйзамсыз тергөө органдарынын кайрылуусун кароодон арылтуудан мурун, сот тарабынан мыйзамдуу чечимдерди кабыл алууга түрткү берет. Тергөөчүнүн сотко кайрылуулары прокурор менен сөзсүз макулдашуусу прокурордук көзөмөлдүн үзгүлтүксүз жана жалпы камтуучу принциптерине дал келет жана сотко чейинки өндүрүштө прокурордук көзөмөлдүн эффективдүүлүгүн көтөрөт. Соттун чечимин талап кылуучу айрым тергөө амалдарын жүргүзүүдө прокурор менен алдын ала макулдашуусунда, сот тергөө органдарынын кыймыл-аракеттерине жана чечимдерине жана аталган органдар

га көзөмөлдүк функцияны аткарган прокурордун өзүнө дагы контролдук функцияларды аткарат.

Баяндалгандардын негизинде, прокурордук көзөмөлдүн жана процессуалдык контролдун катнашын аныктоодо, сотко чейинки стадияларда прокурордук көзөмөлдүн жана процессуалдык контролдун теориялык негизги өзгөчөлүктөрүнүн моделин иштеп чыгуу, алардын түшүнүктөрүн аныктоо, негизин, өз ара байланышын, айырмачылыктарын, Кыргыз Республикасынын жазык сот өндүрүшүндө катнашын иштеп чыгуу жөнүндө тыянак келүүгө болот.

Литература:

1. Конституция Кыргызской Республики от 27 июня 2010.
2. Уголовный процессуальный кодекс Кыргызской Республики. - Бишкек, от 30 июня 1999 года №62.
3. Законе «О прокуратуре КР». - Бишкек, от 17 июля 2009 года №224.
4. Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966г.
5. Демидов И.Ф. Судебная реформа и новые проблемы науки уголовного процесса // Вопросы укрепления законности в уголовном судопроизводстве в свете правовой реформы: Мат. конф. - Тюмень, 1995. С. 25.
6. Соловьев А.Б. Законность в досудебных стадиях уголовного процесса. - Россия-Кемерово,1997.
7. Соловьев А.Б., Якубович Н.А. Предварительное расследование и прокурорский надзор в свете судебной реформы. - М.: Законность, 1995.
8. Сыдыкова З.Д. Судебный контроль как средство выявления и устранения следственных ошибок // Universum: Экономика и юриспруденция: электрон. научн. журн. 2016. №5(26).

Рецензент: д.ю.н. Адамбекова А.